

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum Nagel, A.H.M.

Citation

Nagel, A. H. M. (2020, January 29). *De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/83482> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nagel, A.H.M.

Title: De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum

Issue Date: 2020-01-29

4 Rondom Spier en handlezen zijn onverklaarde fenomenen gerapporteerd

In het voorgaande hoofdstuk is naar voren gekomen dat Julius Spier een sterke intuïtie en zelfs een mediamieke, paranormale gave zijn toegedicht. Zelf was Spier overtuigd deze vermogens te bezitten. Daarnaast zou hij 'uitstraling' hebben gehad in de vorm van charisma en een 'magnetische gave'. Etty Hillesum was hiermee vertrouwd. Ze noemde Spiers grote handen "warmtegeleiders" en noteerde: "Misschien kunnen zijn magnetiserende handen dat onzekere duizelige gevoel, dat door m'n hele lichaam gaat, doen verdwijnen."¹ Ook citeerde ze Käthe Hamburger die had gezegd dat er "zo een fluïdum" van Spier uitging "zodra hij je een hand geeft".² Het woord charisma heeft Hillesum nooit in de mond genomen, maar dat Spier aantrekkingskracht had op haar en andere vrouwen, wist ze maar al te goed. In dat verband sprak ze over zijn "magische persoonlijkheid" en zijn "hareem".³ Pas later, na de verschijning van *Het verstoorde leven* (1981), zijn mensen Spier als "een soort goeroe" gaan beschouwen.⁴

Het is de combinatie van Spiers ongewone beroep als handlezend psychotherapeut, zijn bijzondere vermogens én zijn aantrekkingskracht op vrouwen die hem in de ogen van velen tot een charlatan hebben gemaakt. Diezelfde combinatie maakt het lastig om een goed beeld van Spiers werk en persoonlijkheid te krijgen, want de aan hem toegedichte bijzondere vermogens zijn net als handlezen voor velen op voorhand verdacht. Op grond van een nadere beschouwing van het handlezen (§ 4.1), een korte bespreking van Spier als goeroe, zijn 'magnetische gave' en de mogelijke samenhang met wat 'kundalini' wordt genoemd (§ 4.2), worden niettemin perspectieven ontvouwd die een houvast kunnen bieden voor de beeldvorming met betrekking tot het handlezen en Spier.

4.1 Handlezen is een complex verschijnsel

Voor Julius Spier stond het buiten kijf dat hij in staat was via de hand betekenisvolle inzichten over iemand te verkrijgen, net zoals andere handlezers uit het verleden hiervan overtuigd waren en hedendaagse handlezers dit zijn. Zo'n overtuiging is gewoonlijk het gevolg van persoonlijke ervaringen die zijn gevoed door bevestigende reacties van degenen wiens handen zijn gelezen. Toch heeft het handlezen, het is in de inleiding gesteld (§ 1.2), sinds lang een slechte

¹ Hillesum, *Het Werk*, 371 (29 april 1942). Vergelijk Hillesum, *Het Werk*, 450 (19 juni 1942), 461 (23 juni 1942).

² Hillesum, *Het Werk*, 353 (22 april 1942). Käthe A.J. Hamburger-Klindt (1901–1985) had Spier in Den Haag ontmoet. Zij was een vriendin van Leonie Snatager en kwam uit Altona, de stad waar Hertha Levi was geboren en getogen.

³ Hillesum, *Het Werk*, 6 (9 maart 1941), 27 (16 maart 1941), 68 (17 juni 1941), 178 (6 december 1941), 221 (31 december 1941).

⁴ JWR interview met Frans van Steenhoven: "Ik was wars van dat goeroegedoe. Dat voelde ik wel. Er waren nog een paar van die meiden om hem heen en daar was hij dan een soort goeroe voor en dat vond ik allemaal niks."

naam, ook in wetenschappelijke kringen.⁵ De oorzaak van dit negatieve imago is voor een deel het gevolg van de wijze waarop het handlezen in de loop van de geschiedenis in de samenleving gestalte heeft gekregen (zie § 8.1). Voor een ander deel ligt de oorzaak in de complexiteit van het verschijnsel op zich. Dit heeft enerzijds betrekking op de relatie tussen handkenmerken en de daaraan toegekende betekenissen en anderzijds op het duidingsproces van de handanalyse.

4.1.1 *Het verband tussen een handkenmerk en de daaraan toegekende betekenis is vaak onbekend*

Over de wijze waarop handkenmerken (vormen, lijnen en tekens in de handpalm) zijn gekoppeld aan organen, persoonlijkheid, aanleg, gebeurtenissen (*Erlebnisse, life events*) en dergelijke is veel onduidelijk. Meestal worden in handleeskundige boeken handkenmerken en hun betekenissen zonder enig argument gepresenteerd als vaststaande feiten. Volgens de methode van Spier geeft bijvoorbeeld de maag- en darmlijn onder meer informatie over (de aanleg voor) maag- en darmziekten en laat de pink iets over taalbegaafdheid zien. Spiers methode biedt geen enkele verklaring voor deze relaties anders dan het vermoeden dat het zenuwstelsel de verbindende schakel is.⁶ Hoe de maag- en darmlijn en de pink fysiologisch gezien aan

⁵ De slechte naam van het handlezen blijkt onder meer uit de defensieve opstelling van serieuze handlezers, zie hoofdstuk 8 (de openingsalinea), § 8.5.1, § 12.3.1. Het blijkt ook uit bijvoorbeeld de reactie op de oprichting van een opleiding voor waarzegsters (§ 8.9 noot 125), de kritische reactie op een artikel van de gelauwerde hoogleraar Lionel S. Penrose (1898–1972) over lijnen in de hand (L.S. Penrose, 'Fingerprints and palmistry', *The Lancet* 301(7814), 1973, 1239-1242; J. Verbov, 'I don't fancy cheiromancy', *Journal of the Royal Society of Medicine* (84), 1991, 60) en een bespreking van het werk van de handlezeres Charlotte Wolff. "Wolff's [hand] readings are, in drawing upon such gossip-sketched portraits of her sitters' personalities, acts of sycophancy", begint Abbie Garrington haar alinea over Wolff en legt dan uit: "While her analyses maintain the aura of a scientific experiment – and we have no cause to suppose that Wolff herself, a qualified physician, saw her work as anything but a scientific endeavour – she manipulates the social situation of the reading to allow her subjects to use their hand as a flattering mirror, finding there a reflection of that which they would most like to see. In order to support the illusion that it is in the hand that the personality is explained, rather than that the personality is assessed and mapped onto the palm, Wolff makes use of a variety of tactics: systematic analysis (her works are filled with diagrams and terminological appendices), the implied transferability of procedures (in her claims that her books are educative and expository, and her methods available for appropriation), the use of a scientific nomenclature (albeit adulterated by mythological and astrological terminology – Apollo, Mars), claimed support from more established branches of learning (Wolff's introductions often being liberally sprinkled with the names of physiologists, psychiatrists and psychoanalysts), the explicit rejection of other more overtly superstitious practices (palmistry, crystal reading, futurology), and statements of sponsorship and support on the part of her publishers and of her friends" (Abbie Garrington, *Haptic modernism: Touch and the tactile in modernist writing*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013, 117). Uit dit fragment blijkt dat Garrington zich heeft verdiept in Wolffs boeken, maar niet in het handlezen zelf noch in de omstandigheden waaronder Wolffs werk tot stand is gekomen (vergelijk § 11.2.2).

⁶ Spier, *Worden wie je bent*, 108: "Echter, op grond van mijn ervaring meen ik te mogen aannemen dat de vorming van de lijnen rechtstreeks verband houdt met het centrale en het vegetatieve zenuwstelsel."

respectievelijk de maag en darmen, en taalbegaafdheid zouden zijn verbonden, is dus raadselachtig, 'magisch'. Vanwege het min of meer magisch denken dat aan het handlezen ten grondslag ligt, is menig leek geneigd de handleeskunde af te doen als kwakzalverij.⁷

Toch kan niet alles in de betekenisleer van de handen als kwakzalverij worden afgedaan. Door de tijd heen hebben medici diverse handkenmerken gecorreleerd aan ziektebeelden. *Atlas van de hand* (2007) van Jesse van Lieshout & Marco Ritt geeft bijvoorbeeld een overzicht van de meest voorkomende aandoeningen aan de hand en de ingrepen die kunnen worden uitgevoerd ter verbetering. Met het oog op diagnostiek en het vaststellen van relaties tussen handkenmerken en ziektebeelden zijn er studies verricht naar handlijnen (handplooien), handvormen, vingerafdrukken en nagels.⁸ Ook op het vlak van de samenhang tussen hand- en persoonlijkheidskenmerken is onderzoek gedaan en zouden er correlaties zijn vastgesteld.⁹

Onafhankelijk van veranderingen die het gevolg zijn van ziekten, verwondingen of beroep, veranderen handkenmerken in de loop der tijd. Met toenemende ouderdom wordt de

⁷ Pete Greasley, 'Is evaluating complementary and alternative medicine equivalent to evaluating the absurd?', *Evaluation & the Health Professions* 33(2), 2010, 127-139, 127, 129.

⁸ Zie bijvoorbeeld artikelen als Talma Brill & Saul Stier, 'Hand parameter differences between psychiatric patients and normal controls: A preliminary evaluation', *Israel Journal of Psychiatry* 36(2), 1999, 105-114; Yoav Domany et al., 'Clinical utility of biomarkers of the hand in the diagnosis of schizophrenia', *Psychiatry Research* 260, 2018, 105-110; Adolph Friedemann, 'Handbau und Psychose', *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten* 82(4), 1928, 339-499; H. Kahn-Koopman, 'Dermatoglyfen en erfelijke afwijkingen', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 116(47), 1972, 2141-2146; Willemijn H. van der Laan et al., "'Reumatoïde artritis" bij een Surinaamse man: lepra', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 153, 2009, URL <https://www.ntvg.nl/artikelen/'reumatoïde-artritis'-bij-een-surinaamse-man-lepra/volledig> (geraadpleegd op 16 juli 2018); Nidhi Madan, Arun Rathnam & Neeti Bajaj, 'Palmistry: A tool for dental caries prediction!', *Indian Journal of Dental Research* 22(2), 2011, 213-218; R.A. Mees, 'De nagelband bij Polyneuritis arsenicosa', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 80, 1936, 312-314; Margaret A. Menser & S.G. Purvis-Smith, 'Dermatoglyphic defects in children with leukæmia', *The Lancet* 293(7605), 1969, 1076-1078; M. Schwarz & P. Haußmann, 'Handfurchen und Anatomie: Der Handabdruck von 166 Patienten mit operiertem Karpaltunnelsyndrom', *Anthropologischer Anzeiger* 45(4), 1987, 377-384; Eyal Zvi Shamir et al., 'Do biometric parameters of the hand differentiate schizophrenia from other psychiatric disorders? A comparative evaluation using three mental health modules', *Psychiatry Research* 210(3), 2013, 716-720; Cathy A. Stevens et al., 'Development of human palmar and digital flexion creases', *The Journal of Pediatrics* 113(1), 1988, 128-132; A. Vonk Noordegraaf et al., "'Handlezen" als diagnosticum', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 148(2), 2004, 53-56.

Handlezers refereren aan dit type wetenschappelijke publicaties en gebruiken de informatie eruit. Een en ander gaat vaak onder de noemer 'medische handleeskunde'. Zie bijvoorbeeld Nathaniel Altman, *Palmistry: The universal guide*, New York / London: Sterling, 2009, 127-184.

⁹ Een pionier op het gebied van wetenschappelijk onderzoek naar hand- en persoonlijkheidskenmerken is Charlotte Wolff (zie noot 5). Wolff publiceerde onder meer 'Character and mentality as related to hand markings', *The British Journal of Medical Psychology* 18, 1941, 364-382, en *The hand in psychological diagnosis*, London: Methuen, 1951. Van recenter datum zijn onder andere: Natalie L. Dinsdale, Adam R. Reddon & Peter L. Hurd, 'Sex differences in the relationship between aggressiveness and the strength of handedness in humans', *Laterality* 16(4), 2011, 385-400; John T. Manning, *Digit ratio: A pointer to fertility, behavior, and health*, New Brunswick / New Jersey / London: Rutgers University Press, 2002; Baris Özener, Peter L. Hurd & Izzet Duyar, 'Inbreeding is associated with lower 2D: 4D digit ratio', *American Journal of Human Biology* 26(2), 2014, 183-188; M. Peters et al., 'Sex-specific finger-length patterns linked to behavioral variables: Consistency across various human populations', *Perceptual and Motor Skills* 94(1), 2002, 171-181.

huidstructuur van de handen minder elastisch en dunner, er ontstaan leervlekken, anders komen meer aan de oppervlakte te liggen.¹⁰ Ofschoon handafdrukken uniek zijn – en in moderne technieken worden aangewend ter identificatie¹¹ – wijzigt met de jaren het lijnenpatroon in de palm zich enigszins. Meestal neemt het aantal kleine lijntjes toe, maar er kunnen er ook verdwijnen of van vorm veranderen. Veel handlezers hebben zulke veranderingen waargenomen. Julius Spier meende in een aantal gevallen te kunnen concluderen dat een wijziging in het handlijnenpatroon van een cliënt het gevolg was van belangrijke psychische processen die de betreffende cliënt had doorlopen.¹² Toch blijft het een feit dat van de meeste verbanden tussen handkenmerken en betekenissen de onderliggende fysiologische processen onverklaard zijn.

4.1.2 Een handleessessie wordt gekenmerkt door verschillende aspecten

Doordat elke hand uniek is en talloze kenmerken bevat, is de lijst van handkenmerken en hun betekenissen in de praktijk altijd ontoereikend. Een handlezer moet steeds kiezen welke kenmerken hij bij de duiding betreft en hij moet beslissingen nemen ten aanzien van betekenis-toekenningen (§ 3.2.2). Voor de beginnende handlezer zijn duidingen veelal gebaseerd op datgene wat hij heeft geleerd. Doorgaans zijn dit de encyclopedische weetjes waar handleesboeken vol van staan en waarvan Spiers methode een indruk geeft (§ 3.2.1). Een geoefend handlezer als Spier herkent handbeelden en -kenmerken gemakkelijk met als gevolg dat de overgang van het waarnemen naar het duiden vloeiend verloopt; zó vloeiend soms dat het lijkt of

¹⁰ Een pionier op het gebied van onderzoek naar veranderingen in handkenmerken is Hugo Debrunner met publicaties als 'Ein Handabdruck von C.G. Jung', *Der Psychologe* 2(7/8), 1950, 256-263 (zie § 12.1) en 'Altersbedingte Handlinienänderungen beim männlichen Geschlecht', *Der Psychologe* 4(7/8), 1952, 283-290. Zie verder bijvoorbeeld R.S. Bali, *Anthropology of crease morphogenesis: A scientific analysis*, New Delhi: Concept Publishing Company, 1994, 105-123; Jocelyn L. Bowden & Penelope A. McNulty, 'Age-related changes in cutaneous sensation in the healthy human hand', *Age (Dordr)* 35(4), 2013, 1077-1089; Ingo M. Debrunner, 'Zur Morphologie der menschlichen Daumenfurche', *Zeitschrift für menschliche Vererbungs- und Konstitutionslehre* 33, 1955, 131-150; R.G. Jakubietz et al., 'The ageing hand: A study to evaluate the chronological ageing process of the hand', *Journal of Plastic, Reconstructive & Aesthetic Surgery* 61(6), 2008, 681-686.

¹¹ Zie onder meer Zhenhua Guo et al., 'Palmprint verification using binary orientation co-occurrence vector', *Pattern Recognition Letters* 30(13), 2009, 1219-1227.

¹² Een voorbeeld geeft Georg Schwarz, 'Die Spiegel der Seele', *Das Magazin* (6)67, 1930, 4545-4548, 4548: "Eines Tages kommt eine Dame zu Herrn Spier, deren Hand er sechs Wochen früher sah, wobei die Linien Zeichen einer schweren Bedrückung zeigten, die jetzt plötzlich verschwunden waren. Es wirdt diagnostiziert: 'Mit Ihnen muß eine schwere seelische Wandlung vorgegangen sein. Der Mensch, der Sie bisher ablehnte, hat sich zu Ihnen bekannt.' Absolut richtig, denn die verschwundenen Linien waren der Ausdruck für die Liquidation einer unglücklichen Liebe. Die Dame wurde von dem Manne ihre Herzens geheiratet[.]" Vergelijk met Etty Hillesum, over de veranderingen die zich na een jaar contact met Spier in het 'landschap van haar hand' hadden voorgedaan (Hillesum, *Het Werk*, 593 (6 februari 1942); geciteerd in § 3.5). Zie ook Spier, *Worden wie je bent*, 62-63, over de vormverandering van een wijsvinger van een vrouw die in psychotherapie was gegaan; W.H.C. Tenhaeff, 'Chiro-mantie: Kanttekeningen naar aanleiding van een ontmoeting', *Tijdschrift voor Parapsychologie* 41(5-6), 1973, 116-127, 120, en § 11.2.3 noot 57.

waarneming en duiding door elkaar lopen. Wanneer een handlezer op een bepaald ‘duidings-spoor’ zit, kan hij kenmerken bij de duiding betrekken ter versterking van diezelfde duiding. Het is zelfs mogelijk dat er tijdens het duidingsproces een moment komt waarop iemands handkenmerken er nauwelijks of niet meer toe doen; de handlezer zit dan in een *flow* en lijkt de duiding ‘uit de lucht te plukken’.

Wanneer een handlezer – of bijvoorbeeld een iriscopist, gelaatdeskundige, auralezer, paragnost – frappant juiste uitspraken doet tijdens een consult, kan het lijken dat er helderziende, heldervoelende of anderszins paranormale indrukken in het spel zijn. Er zouden zich dus anomale (onregelmatige) verschijnselen voordoen. Het werkveld waarin wetenschappelijk onderzoek wordt verricht naar zulke verschijnselen, is de parapsychologie.¹³ Dit onderzoeksgebied is aan het eind van de negentiende eeuw ontstaan.¹⁴ Tegenwoordig richt men zich in de parapsychologie op experimenten onder gecontroleerde omstandigheden in een laboratorium en op de studie van claims van spontane paranormale verschijnselen (psi-verschijnselen) in het dagelijks leven, zoals voorspellende dromen, telepathie, bijna-dood-ervaringen en opmerkelijke gebeurtenissen die zich voordoen bij een bezoek aan bijvoorbeeld een hypnotiseur of *healer*. Zulk onderzoek heeft ‘buitenzintuiglijke waarneming’ als bestaand fenomeen aannemelijk gemaakt.¹⁵ Daarbij maakt men onderscheid tussen telepathie (“*seeming communication between minds without using the usual sensory modalities*”), helderziendheid (“*seeming direct perception of information about a situation or object without an apparent human ‘sender’ and without accessing the usual sensory modalities*”) en bewuste precognitie

¹³ In de ogen van veel academici vallen paranormale vermogens en psi-verschijnselen niet te bewijzen. De parapsychologie, die (claims van) anomale verschijnselen onderzoekt, wordt daarom vaak als een controversieel werktein beschouwd (Etsel Cardeña, ‘The experimental evidence for parapsychological phenomena: A review’, *American Psychologist* 73(5), 2018, 663-677, 663; James C. Carpenter, *First sight: ESP and parapsychology in everyday life*, Lanham, MD / Boulder / New York / Toronto / Plymouth, UK: Rowman & Littlefield, 2012, x-xii; Ingrid Kloosterman, *Wetenschap van gene zijde: Geschiedenis van de Nederlandse parapsychologie*, Amsterdam: Boom, 2017, 9-19; Andreas Sommer, ‘Psychical research in the history and philosophy of science: An introduction and review’, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 48, 2014, 38-45). Dit neemt niet weg dat in de tijd van Julius Spier de experimenten op het gebied van paranormale waarnemingen door met name Joseph B. Rhine (1895–1980) aan Duke University in de Verenigde Staten positieve resultaten lieten zien die door velen, waaronder Jung, zijn geaccepteerd (Sommer, ‘Psychical research in the history and philosophy of science’, 41; Roderick Main, *Encountering Jung: Jung on synchronicity and the paranormal*, Princeton: Princeton University Press, 1997, 15-16). Vrij recent zijn paranormale verschijnselen serieus genomen in een studie uitgegeven door de American Psychological Association (Imants Barušs & Julia Mossbridge, *Transcendent mind: Rethinking the science of consciousness*, Washington: American Psychological Association, 2017).

¹⁴ Egil Asprem, ‘The Society of Psychical Research’, in: Christopher Partridge (redactie), *The occult world*, Oxon / New York: Routledge, 2015, 266-274; Cardeña, ‘The experimental evidence for parapsychological phenomena’, 663-664; Hulspas & Nienhuys, *Tussen waarheid & waanzin*, 311, 371-372; Sommer, ‘Psychical research in the history and philosophy of science’, 39. Voor de ontwikkeling van dit onderzoeksgebied in Nederland zie Kloosterman, *Wetenschap van gene zijde*, 27 en verder.

¹⁵ Etsel Cardeña, John Palmer & David Marcusson-Clavertz, *Parapsychology: A handbook for the 21st century*, Jefferson, NC: McFarland & Company, 2015; Cardeña, ‘The experimental evidence for parapsychological phenomena’, 663-677.

(“the process of consciously identifying future events that seem unpredictable”).¹⁶ Al deze drie vormen van buitenzintuigelijke waarneming zouden zich in principe bij een handlezing kunnen manifesteren.

Het gaat mij in het onderhavige onderzoek niet om een uitputtende analyse van de door Julius Spier en andere handlezers geclaimde of aan hen toegeschreven paranormale vermogens. De opzet is om mede met behulp van inzichten uit het parapsychologisch onderzoek naar spontane gevallen van psi meer inzicht te verkrijgen in het handlezen. Er gebeurt tijdens een handanalyse veel meer dan in de handleeskunde zelf wordt gesuggereerd. De indruk bestaat dat alle informatie die een handlezer over een persoon verkrijgt afleidbaar is uit de handen van die persoon. Het protocol van Etty Hillesum laat echter zien dat er tijdens de analyse andere informatiebronnen zijn aangeboord dan alleen Hillesums handen. Behalve verbale communicatie, het aanwenden van intuïtie en paranormale waarneming – drie aspecten die in de bespreking van Hillesums protocol naar voren zijn gebracht (§ 3.3.2-3) –, kunnen in een handleessessie minstens nog vier aspecten worden onderscheiden die eveneens als informatiebron fungeren of op een andere manier van invloed kunnen zijn op de analyse. Dit zijn cryptomnesie, *cold reading*, Barnum-statements en ‘rapport’. Alle zeven hier genoemde aspecten worden kort besproken.

Verbale communicatie

Zoals zojuist aangegeven blijkt uit het protocol van Hillesum dat Spier en zij tijdens de sessie met elkaar hebben gepraat. Spier moet Hillesum vragen hebben gesteld, want haar antwoorden zijn in de duiding terug te vinden. Denk aan de splijting van de lotslijn en de daaraan gekoppelde betekenis: “[Object] studeert en voert huishouding ter verwerving van een inkomen.”¹⁷ Hier is eenvoudigweg informatie gegeven die niet uit de handen viel op te maken, maar die uit verbale communicatie is voortgekomen.

Spier was open over de reden van het stellen van vragen tijdens een handleessessie. Hij kon bijvoorbeeld aan bepaalde lijnen zien of er bij iemand sprake was van een negatieve onderbinding, maar kon dan niet zien of dit gold voor de vader, de moeder of beiden. Hij stelde dan een vraag. Antwoorden op zulke vragen hielpen Spier bij het duidingsproces; het maakte zijn analyse preciezer en betekenisvoller.

Praten met de cliënt en zeker vragen stellen tijdens een *reading* is een vorm van informatievergaring. Niet alle handlezers zijn open over zulke informatievergaring en niet alle cliënten beseffen dat ze, door te praten, de duiding van hun handen beïnvloeden.

Intuïtie

Bij het duiden van handen is, aldus Spier, naast ervaring ‘de intuïtie’ erg belangrijk. Intuïtie zou het mogelijk maken om te midden van een veelheid aan enkelvoudige tekens – en dus evenzoveel betekenissen – samenhangen te zien (zie § 3.3.2). Ongetwijfeld is Spiers mening

¹⁶ Barušs & Mossbridge, *Transcendent mind*, 29, 30, 65.

¹⁷ Zie § 3.4.1; Bijlage 2, nr. 61.

gebaseerd op eigen ervaring en op de visie Carl Gustav Jung, in wiens denken de intuïtie een belangrijk thema is.¹⁸

Maar wat is intuïtie precies? Het is een eeuwenoude term, waar de laatste decennia zowel filosofen als psychologen, neurowetenschappers, pedagogen, taalwetenschappers, antropologen, religiewetenschappers, managementdeskundigen, economen en sporters zich over hebben gebogen. De door hen geproduceerde wetenschappelijke literatuur is divers, specialistisch en allerm minst eenduidig.¹⁹

Intuïtie komt van het Latijnse *intuitus* (het kijken naar, blik, gezicht) en *in tuēri* (van binnen-uit kijken, innerlijk zien). Van Dale definieert intuïtie als een door onmiddellijke innerlijke aanschouwing verkregen voorstelling en een directe, niet op begripsdenken en redenering berustende overtuiging van de waarheid. In eenvoudige termen kan worden gesteld dat tegenwoordig menig een intuïtie opvat als de eerste helft van deze Van Dale-definiëring: een door onmiddellijke innerlijke aanschouwing verkregen voorstelling. Zo bezien is intuïtie een rechtstreekse ingeving waaraan geen bewust denkproces vooraf is gegaan. Een arts kan bijvoorbeeld soms op grond van zijn ‘klinische blik’ al zien wat er aan de hand is, nog voordat de patiënt heeft gesproken. Intuïtie is dan samengebalde ervaringskennis die op het juiste moment in het bewustzijn verschijnt en het mogelijk maakt om complexe situaties op het werk, of in het verkeer, snel te doorschouwen. Daardoor kunnen spoorsslags beslissingen worden genomen en kan handelend worden opgetreden.²⁰ Bij deze opvatting van intuïtie is er sprake van automatische, onbewuste hersenactiviteit: geheugeninhouden worden razendsnel aangewend met een plotselinge ingeving tot gevolg.

Toegepast op het handlezen betekent dit dat een geoefend handlezer, die duizenden handden heeft gelezen en verbanden tussen handkenmerken en duiding in oneindig veel variaties de revue heeft zien passeren, een enorme databank aan handleeskundige gegevens in zijn geheugen heeft opgeslagen. Elke nieuwe duiding die als een ‘intuïtieve ingeving’ in het bewustzijn van zo’n handlezer verschijnt, kan worden gezien als het resultaat van handleeskundige ervaring en vakkennis. Op deze wijze bezien functioneert intuïtie bij het handlezen zoals het in complexe situaties functioneert, of zoals bij de arts die op grond van alleen een blik een diagnose weet te stellen.

¹⁸ Nathalie Pilard, ‘C.G. Jung and intuition: From the mindscape of the paranormal to the heart of psychology’, *Journal of Analytical Psychology* 63(1), 2018, 65-84.

¹⁹ Een kleine greep uit de zeer gevarieerde literatuur over intuïtie: Michael R. DePaul & William Ramsey (redactie), *Rethinking intuition: The psychology of intuition and its role in philosophical inquiry*, Lanham / Boulder / New York / Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 1998; Gerard P. Hodgkinson, Janice Langan-Fox & Eugene Sadler-Smith, ‘Intuition: A fundamental bridging construct in the behavioral sciences’, *British Journal of Psychology* 99(1), 2008, 1-27; Steven Horst, ‘Notions of intuition in the cognitive science of religion’, *The Monist* 96(2), 2013, 377-398; Galang Lufityanto, Chris Donkin & Joel Pearson, ‘Measuring intuition: Nonconscious emotional information boosts decision accuracy and confidence’, *Psychological Science* 27(5), 2016, 622-634; Jennifer Nado, ‘Why intuition?’, *Philosophy and Phenomenological Research* 89(1), 2014, 15-41; Lisa M. Osbeck & Barbara S. Held (redactie), *Rational intuition: Philosophical roots, scientific investigation*, New York: Cambridge University Press, 2014; Pilard, ‘C.G. Jung and intuition’, 65-84.

²⁰ De hier gehanteerde omschrijving van intuïtie ligt in de lijn van “Miller and Ireland (2005)” en “Reber (1989)” (Hodgkinson, Langan-Fox & Sadler-Smith, ‘Intuition’, 5, 6).

Spier had een enigszins vergelijkbaar begrip van intuïtie. Zoals gezegd achtte hij de intuïtie noodzakelijk voor het goed kunnen duiden van de handen. Hij was ervan overtuigd dat de intuïtie kon worden getraind: door veel handen te lezen zouden handlezers in spe zichzelf trainen in het ‘geclusterd’ duiden van handkenmerken. Opmerkelijk is wel dat Spier aanwijzingen voor intuïtie in de handen lokaliseerde. Hij noemde de ringvinger soms de “intuïtievinger” en onderscheidde maar liefst vijf verschillende intuïtielijnen die de “reacties van de ziel en van het onbewuste” zouden tonen.²¹ Verder was Spier van mening dat de intuïtie, indien bewust gemaakt, “inwerking op de totale psyche” zou hebben en het “algehele gevoel van eigenwaarde van de persoonlijkheid” positief zou beïnvloeden.²²

Paranormale waarneming

Gedurende de laatste decennia van de negentiende eeuw en de eerste decennia van de twintigste eeuw heeft het begrip intuïtie vaak paranormale en esoterische connotaties. Dit hangt nauw samen met de tijdgeest en het toenmalige debat over paranormale verschijnselen.²³ Mede vanwege deze historische verbintenis is het zinvol om bij het handlezen, naast de intuïtie zoals hierboven beschreven, ook (mogelijk) paranormale waarneming te onderscheiden.

Een van technieken om met behulp van paranormale waarnemingen informatie over iemand te verkrijgen, wordt psychometrie genoemd. Bij de beoefening van psychometrie nemen paragnosten en mediums een voorwerp, handschrift of foto van de betreffende persoon (die kan zijn overleden) in de hand. Via ‘invoeling’ komt een stroom aan beelden of gevoelens op gang over degene van wie het voorwerp is, of op wie het betrekking heeft. Een hand kan ook als zo’n object fungeren. Een handlezeres die dit bewust deed, was Else Günther-Geffers (§ 9.4.2). Zij stemde via de hand van een cliënt bij wijze van spreken rechtstreeks af op een ‘veld’ waar de informatie lag, waarbij alle handkenmerken en de daaraan toegekende betekenissen niet meer relevant waren.²⁴ Günther-Geffers is om die reden een totaal ander type

²¹ Zie § 3.2.1; Spier, *Worden wie je bent*, 134, 133.

²² Spier, *Worden wie je bent*, 133, 134.

²³ Zie onder meer Asprey, ‘The Society of Psychical Research’; Sommer, ‘Psychical research in the history and philosophy of science’; Treitel, *A science for the soul*; Wolfram, *The stepchildren of science*.

²⁴ Opmerkelijk in verband met de hand als inductor is de uitspraak van Wilhelm H.C. (Willy) Tenhaeff (1894–1981) over Madame Fraya (Marie Valentine Dencausse; Villeneuve-de-Marsan, 21 mei 1871 – Parijs, 16 februari 1954) (zie § 8.8.3, § 10.2). Volgens Tenhaeff had Madame Fraya’s studie van de handleeskunde de voorwaarden gecreëerd waardoor haar “paragnostische vermogens” waren gaan functioneren: “Mevr. Fraya, een zeer bekende Fransche helderziende, kwam tot de ontdekking van haar ‘helderziendheid’ nadat zij aan handlijnkunde was gaan doen. Zij was toen omstreeks 25 jaar oud, en haar omstandigheden waren van dien aard, dat zij naar een middel van levensonderhoud moest omzien. Zij ontmoette een schrijver die haar den raad gaf zich met de chiromantie te gaan bezighouden – een intelligente vrouw zou daar zeker een bestaan in kunnen vinden. Mevr. Fraya kocht een boek over handlijnkunde en begon er, zonder veel belangstelling voor deze kunst, in te lezen. Zij bekeek de handen van vrienden en bekenden met het doel na te gaan of de beweringen, welke in dit boek stonden, met de werkelijkheid overeenstemden. Ze was nog maar heel kort met de ‘studie’ bezig en allen – zijzelf inclusief – stonden verbaasd over dingen die zij zeide. Zij onthulde allerlei intimiteiten uit het leven van personen die zij niet of nauwelijks kende. Al spoedig bleek haar, dat zij haar kennis van de handlijnkunde in het geheel niet nodig had, maar haar kennis op paranormale wijze verkreeg. Zij bleek ‘helderziend’ te zijn. Waarschijnlijk zou

handlezer dan Spier, die wel degelijk iemands handen bestudeerde en wel degelijk (mede) op grond daarvan iemand analyseerde.

Wat betreft de psychometrie ontwikkelt de Nederlandse parapsycholoog Willy Tenhaeff het inzicht dat het object dat de ziener in de hand nam, voor die ziener als een *inductor* fungeert, als datgene wat de stroom van beelden of gevoelens op gang brengt.²⁵ Tenhaeff is ook van mening dat de inductor ondergeschikt is aan het ‘invoelingsproces’. Het object zou zelfs overbodig zijn. Hij weet echter dat psychometristen en handlezers daar zelf anders over denken. Zij zijn ervan overtuigd, aldus Tenhaeff, een voorwerp, een handschrift, een kopje met koffiedik, een ei, een hand, kaarten of ander medium nodig te hebben om op buitenzintuiglijke wijze toegang te krijgen tot informatie over de ander. Spier was deze overtuiging eveneens toegedaan. Hij noemde als alternatief voor de hand de voet, of iemands handschrift. Hij had dus iets tastbaars nodig om iemand te kunnen ‘lezen’.²⁶

Net als de intuïtie lokaliseert Spier aanwijzingen voor een paranormaal vermogen in de hand. Zo onderkent hij een mediale lijn en verbond hij de denkbeeldige of imaginaire intuïtiele lijn aan helderziendheid. Verder zou de neptunusberg “als het ware op het zesde zintuig [wijzen], dat in helderziendheid, voorgevoelens en telepathische of magnetische krachten tot uiting kan komen”.²⁷

Cryptomnesie

Volgens Marie Louise von Franz, die in 1934 als negentienjarige medewerker wordt van Jung, is Spier een waarzegger, iemand met een ‘zesde zintuig’. Als ‘bewijs’ voert ze aan dat Spier via haar handen zou hebben gezien dat zij twee jaar vóór het moment van de handanalyse een operatie heeft ondergaan.

In plaats van een paranormale waarneming, zoals Von Franz meent, kan Spiers uitspraak een geval van cryptomnesie zijn geweest. Cryptomnesie (Grieks, *kruptos*, verborgen, en *mimnèskein*, zich herinneren) betekent letterlijk verborgen geheugen.²⁸ De verschijning in het bewustzijn van beelden die ooit zijn gezien, gehoord of gelezen, maar vervolgens zijn vergeten en daarom niet als een eigen herinnering worden herkend, wordt cryptomnesie genoemd.

zij nimmer tot deze erkenning zijn gekomen, indien zij niet was begonnen met de ‘studie’ der handlijnkunde op te nemen. Deze ‘studie’ bracht haar er (ongewild) toe, voorwaarden te scheppen waaronder haar paragnostische vermogens konden functionneeren” (W.H.C. Tenhaeff, ‘Beschouwingen over mediums en mediumschap’, *Tijdschrift voor Parapsychologie* 8, 1935-1936, 1-29, 13-14; vergelijk Owen Davies, *A supernatural war: Magic, divination, and faith during the First World War*, Oxford: Oxford University Press, 2018, 27-28).

²⁵ W.H.C. Tenhaeff, ‘Paragnosie en “Einfuehlen”’, *Tijdschrift voor Parapsychologie* 5, 1932-1933, 192-294, 213-219.

²⁶ Von Franz, *Over voorspellen en synchroniciteit*, 46-47 (geciteerd in § 3.3.3); JWR in gesprek met Liesl Levie.

²⁷ Spier, *Worden wie je bent*, 102. Vergelijk Bijlage 3, noot 2 en 5. Hugo Debrunner heeft onderzoek verricht naar hand- en voetlijnen om te zien of hij verbanden konden leggen met mediumschap (P.R. [Peter Ringger], ‘Die mediale Begabung im Furchenbild der Hand’, *Neue Wissenschaft* 3(13), 1953, 409-410; Hugo Debrunner, ‘Spiritismus und Animismus im Spiegel der Hand’, *Neue Wissenschaft* 5(11/12), 1955, 346-355).

²⁸ Hulspas & Nienhuys, *Tussen waarheid & waanzin*, 91; C. Neil Macrae, Galen V. Bodenhausen & Guglielmo Calvini, ‘Contexts of cryptomnesia: May the source be with you’, *Social Cognition* 17(3), 1999, 273-297.

Jung gebruikt de term in zijn proefschrift ter verklaring van de ingevingen van mediums bij spiritistische seances en publiceert hier in 1905 een artikel over.²⁹

In het geval van Spiers handanalyse van Von Franz is het mogelijk dat Spier, die deel uitmaakt van het netwerk rondom Jung, op een of andere manier over Von Franz' operatie had gehoord en dit onbewust in zijn geheugen had opgeslagen om dit tijdens de analyse in haar handen terug te lezen. Spiers "twee nieuwe ontdekkingen en formuleringen" gedaan tijdens Hillesums handleessessie ter viering van haar eerste spirituele verjaardag kunnen eveneens het gevolg van cryptomnesie zijn geweest.³⁰ Spier had immers Hillesum een jaar lang van dichtbij meegemaakt en had waarschijnlijk veel meer van haar gezien dan hij zich tot aan de handlezing op 3 februari 1942 gewaar was.

Of cryptomnesie inderdaad heeft plaatsgevonden bij Spiers handanalyse van Von Franz, Hillesum en vergelijkbare gevallen, valt uiteraard niet te achterhalen. Daarom kan cryptomnesie als verklaring voor Spiers uitspraken in die sessies niet worden uitgesloten.

Cold reading

Dat een handlezer tijdens een handanalyse van meer informatiebronnen gebruik maakt dan van een paar handen, beseffen twee psychologen uit het begin van de twintigste eeuw: Nicolas Vasside (1874–1907) en Alfred Binet (1857–1911). Om die reden laten zij bij beider opzet van experimenten voor handlezers de proefpersonen hun handen door gaten in een zeil steken. Zo is, naar de maatstaf van die dagen, voorkomen dat deze handlezers informatie konden afleiden uit de fysieke verschijning van en interactie met de proefpersonen (§ 8.8.3).

Het verkrijgen van informatie uit iemands uiterlijk en gedrag staat bekend als *cold reading*. *Cold reading* is het verzamelbegrip voor de technieken die *readers* (on)bewust gebruiken om de indruk te wekken dat ze veel van hun cliënten weten. Het goed kunnen interpreteren van lichaamstaal is zo'n techniek. Ogen (oogopslag, grootte van de pupillen, blik) verraden allerlei, net als handgebaren, reacties (instemmende, afkeurende, verraste, twijfelende oh's en ah's, hoofdbewegingen, gezichtsuitdrukkingen), de wijze van staan, lopen en zitten. Vanzelfsprekend vertellen ook kleding, make-up, haardracht, sieraden, stem en de manier van praten van alles over een cliënt.³¹ De uit *cold reading* verkregen informatie wordt door handlezers al dan niet bewust meegenomen in de lezing en duiding van de handen.

Eerder is aangegeven dat Pieter Starreveld onder de indruk was van Julius Spier en beschreef hoe Spier tijdens de analyse zichzelf steeds, hardop pratend, verbeterde. Het kwam Starreveld voor dat Spier hem paranormaal aan het lezen was (§ 3.3.3). Tegenwoordig zou een parapsycholoog zeggen dat Spier bezig was om via *cold reading* Starreveld tot (subtiele)

²⁹ C.G. Jung, *The collected works of C.G. Jung: Psychiatric studies* (deel 1; Bollingen Series XX), (Gerhard Adler, redactie; R.F. C. Hull, vertaling), Princeton, NJ: Princeton University Press, 1975, 95-106.

³⁰ Hillesum, *Het Werk*, 593 (6 februari 1942), geciteerd in § 3.5.

³¹ Hulspas & Nienhuys, *Tussen waarheid & waanzin*, 79-80; Ray Hyman, "'Cold reading': How to convince strangers that you know all about them" in: Ray Hyman, *The elusive quarry: A scientific appraisal of psychical research*, Buffalo, NY: Prometheus Books, 1989, 402-419; Lynn Kelly, *How to fake a palm reading*, Smithsonian Channel, 4 december 2014, URL <https://www.youtube.com/watch?v=bOOSBcWETac> (geraadpleegd op 26 april 2018).

reacties te prikkelen met de bedoeling zo informatie uit hem los te krijgen. Hiermee is Spiers mogelijke toegang tot informatie langs paranormale weg niet weerlegd, maar ligt er wel een alternatieve verklaring naast.

Belangrijk om te beseffen is dat *cold reading* in reguliere therapievormen altijd aan de orde is en intuïtie niet uitsluit. In iedere situatie waarin een therapeut en cliënt zich in elkaars aanwezigheid bevinden, kan de therapeut nu eenmaal niet om zijn waarneming van allerlei (kleine en grote) aanwijzingen heen. Vaak gaat het lezen van iemands lichaamstaal automatisch en staat dit bij een therapeut niet los van een getraind intuïtief vermogen.

Barnum-statements

Een zesde aspect dat zich kan voordoen tijdens het consult met een *reader*, is de gebruikmaking van zo genoemde Barnum-statements. Dit type uitspraken is vernoemd naar de Amerikaanse showman en circusuitbater Phineas Taylor Barnum (1810–1891). Uit ervaring wist Barnum dat mensen moeiteloos voor de gek kunnen worden gehouden. Barnum-statements zijn algemene beweringen die de indruk wekken dat er iets betekenisvols wordt gezegd, terwijl dit feitelijk niet het geval is. De uitspraken zijn in wezen vaag en soms vleidend, of bevatten twee kanten zodat ze bijna altijd kloppen. Een voorbeeld is: u bent veel gevoeliger dan de meeste mensen in uw omgeving weten. Of: over het algemeen bent u positief ingesteld, maar soms heeft u last van depressiviteit.³²

In academisch onderzoek naar de methodes van therapeuten en *readers* ontdekte men dat dit type uitspraken vooral wordt gebruikt bij het aanspreken van de cliënt. Barnum-statements kunnen worden ingezet om het vertrouwen van een cliënt te wekken en suggereren dat de *reader* iets specifiek heeft waargenomen. Ze winnen aan kracht wanneer de cliënt de *reader* als betrouwbaar ziet, of sterke verwachtingen heeft over de sessie. De cliënt is dan geneigd om de Barnum-statements als persoonlijke informatie op te vatten. Hij voelt zich ‘gezien’ en is zich er niet van bewust dat hij zelf betekenis in de uitspraken projecteert.

Of Spier zich bediende van Barnum-statements is niet duidelijk. De opmerking “Enorm verschiedene Hände: Eltern sehr verschieden” in het protocol van Hillesum oogt als een Barnum-statement, maar klopt met de feiten.³³ Hillesums linkerhand verschildte van de rechter, en haar vader verschildte qua karakter sterk van haar moeder. Wel staat vast dat Spier bij ieder hand-leesconsult naar een openingszin zocht die indruk zou maken op de cliënt. Hij deed dit om het vertrouwen van de cliënt te winnen opdat de cliënt open zou gaan staan voor de informatie die hij over zichzelf te horen zou krijgen tijdens de *reading*.³⁴

³² D.H. Dickson & I.W. Kelly, ‘The “Barnum effect”, in personality assessment: A review of the literature’, *Psychological Reports* 57, 1985, 367-382, 367; vergelijk Ray Hyman, ‘The psychic reading’, in: Hyman, *The elusive quarry*, 424-436.

³³ Bijlage 2, nr. 1.

³⁴ Julius van Arkel, ‘Psycho-chirologi[e]: Een nieuwe wetenschap’, *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 23 oktober 1930; vergelijk § 7.4.1.

Rapport

Voor het welslagen van een sessie doet uiteraard ook de relatie ertoe die een waarzegger, paragnost, therapeut of handlezer met zijn cliënt heeft. In dit verband is het relevant om te wijzen op wat 'rapport' wordt genoemd. Met rapport, van het Franse *en rapport* (betrekking), wordt een speciale betrokkenheid en afstemming bedoeld. Het is een vruchtbare wederkerigheid in de verhouding die mensen met elkaar kunnen hebben wanneer ze bijvoorbeeld in een therapeut-client relatie tot elkaar staan.³⁵

In de achttiende, negentiende en begin twintigste eeuw was rapport een bekend en belangrijk begrip om bepaalde, soms paranormale, verschijnselen te benoemen die men bij behandelingen met 'magnetische kracht', bij hypnose, spiritistische seances en beginnende psychotherapievormen tegenkwam. Ook hedendaagse onderzoekers en therapeuten hebben vastgesteld dat mensen, ondanks soms grote verschillen in levensstijl en persoonlijkheid, zo'n sterk vertrouwen in elkaar kunnen hebben dat er een opmerkelijke gevoeligheid voor elkaar ontstaat.³⁶

Om rapport te creëren kunnen Barnum-statements worden ingezet. Spiers zoeken naar een openingszin om indruk op de cliënt te maken, kan uitgelegd worden als een aanzet om rapport te bewerkstelligen. De aan Spier toegeschreven uitstraling kan eveneens in verband worden gebracht met rapport. Verder is het in deze context zinvol om de vraag te stellen op welke wijze Spiers uitstraling wellicht samenhangt met de in de volgende paragraaf aan bod komende magnetische krachten en kundalini (§ 4.2.2-3).

Bovenstaande uiteenzetting over de verschillende facetten die bij een handleesanalyse te onderscheiden zijn, laat iets zien van de complexiteit van het handlezen.³⁷ Om te beginnen is er de informatie die wordt verkregen uit de geclaimde correspondentie tussen handkenmerken en organen, persoonlijkheidskenmerken en betekenisvolle gebeurtenissen in iemands leven. Die claim kan op enkele punten worden onderbouwd met resultaten van wetenschappelijk onderzoek, maar is bij benadering niet voldoende om de vergaande uitspraken van handlezers een wetenschappelijke basis te geven. Ten tweede is er de informatieverwerving en -verwerking tijdens een handanalyse. Handlezen lijkt, associërend gezegd, een *Gestalt* waarbij

³⁵ Henri F. Ellenberger, *The discovery of the unconscious*, New York: Basic Books, 1970, 152-158; Carl Gustav Jung, *The practice of psychotherapy* (Collected Works, 16), (Herbert Read, Michael Fordham & Gerhard Adler, redactie; R.F.C. Hull, vertaling), London / New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 1966, 177-178 [§ 366]; Joost Vijselaar, *De magnetische geest: Het dierlijk magnetisme 1770-1830*, Amsterdam: SUN, 2001, 67, 74-79.

³⁶ Carpenter, *First sight*; Jan Ehrenwald, *New dimensions of deep analysis*, New York: Arno Press, 1975 (herdruk van de 1954-uitgave); *Id.*, *The ESP experience: A psychiatric validation*, New York: Basic Books, 1978; Berthold E. Schwarz, *Parent-child telepathy: Five hundred and five possible episodes in a family*, New York: Garrett Publications, 1971; *Id.*, *Psychic-nexus: Psychic phenomena in psychiatry and everyday life*, New York: Van Nostrand Reinhold, 1980.

³⁷ Dat meerdere facetten een rol spelen bij een handanalyse, is bijna honderd jaar geleden ook al opgemerkt door Albert baron von Schrenck-Notzing (1862–1929). Zie zijn essay *Handlesekunst und Wissenschaft* (Okkulte Welt 20), (Dr. S. [Victor Schweizer], nawoord), Pfullingen in Württ: Johannes Baum Verlag, 1931, 16, 19, 22, 27-30, 32, 33. Op de betreffende pagina's noemt Von Schrenck-Notzing, soms met andere woorden, intuïtie, een paranormaal vermogen, *cold reading*, Barnum-statements en rapport.

verschillende aspecten een rol spelen, zoals communicatie, intuïtie, mogelijke paranormale waarnemingen, cryptomnesie, *cold reading*, Barnum-statements en rapport. Deze aspecten staan met elkaar in verband en verklaren wel iets, maar leggen het geheel van het handlezen niet volledig bloot.

Gezien de grotendeels onverklaarde intra-somatische correlaties (de samenhang binnen het lichaam tussen handkenmerken en de daaraan gekoppelde organen en persoonlijkheidskenmerken), het mogelijk gebruik van paranormale vermogens en de complexiteit van externe variabelen, is het handlezen op de keper beschouwd een mysterieuze aangelegenheid, een *black box*. Begrijpelijkerwijs plaatsen sceptici, waaronder de medeoprichter van de Committee for Skeptical Inquiry Ray Hyman, het handlezen daarom in de hoek van de kwakzalverij.³⁸ Want zoals cryptomnesie, *cold reading* en Barnum-statements illustreren, berusten trefende uitspraken gedaan tijdens handanalyses niet noodzakelijkerwijs op handkenmerken en/of paranormale vermogens.

Aan de andere kant geldt dat het verklaren van frappante uitspraken binnen deze reguliere kaders niet laat zien dat die uitspraken ook daadwerkelijk binnen deze reguliere kaders tot stand zijn gekomen. Cryptomnesie, *cold reading* en het aanwenden van Barnum-statements sluiten de mogelijkheid van het lezen van handkenmerken en/of een paranormale interactie niet uit. Handlezen en paranormale fenomenen zijn, zoals eerder is gesteld, in de academische wereld problematisch en nemen om die reden in die wereld een randpositie in. Vermoedelijk zijn mede daardoor correlaties tussen handkenmerken en persoonlijkheid wetenschappelijk nauwelijks onderzocht en is het onderzoek naar paranormale informatieverwerving amper geïntegreerd in de hedendaagse reguliere psychologie.

Al met al is het verhelderend om bij een handleessessie de hierboven genoemde aspecten te onderscheiden, maar is de vraag wat handlezen nu eigenlijk is vooralsnog niet geheel beantwoord.

4.2 Spier is een soort goeroe

Het huidige beeld van Julius Spier is ambigu, zo luidt de conclusie aan het eind van hoofdstuk 2. Spier wordt onder meer voorgesteld als een goeroe-achtige man om wie vrouwen heen zwermden. Hij zou deze vrouwen, zoals Swiep van Wermeskerken het formuleerde, het 'platte

³⁸ Ray Hyman (g. 1928) vertelt nog altijd met plezier hoe hij om wat bij te verdienen als student optrad als mentalist en handlezer. Met het handlezen had hij zoveel succes dat hij overtuigd was geraakt dat er waarheid school in de handleeskunde. Dit bleef zo tot de keer dat hij bij wijze van experiment een cliënt precies het tegenovergestelde vertelde van hetgeen hij op grond van zijn handleeskundige kennis geneigd was te doen. Na afloop vertelde deze cliënt hem dat hij met de *reading* de spijker op de kop had geslagen. Wat er ook gebeurt tijdens een handlezing, concludeerde de stomverbaasde Hyman op dat moment, "it has nothing to do with the lines in the hand" (Jim Underdown, *Skeptic toolbox interview with James Alcock, Lindsay Beyerstein and Ray Hyman*, Eugene, OR, 11 augustus 2012, URL <https://www.youtube.com/watch?v=PUDZ48inJ1g> (deel 1) en <https://www.youtube.com/watch?v=cY4gdx-rPQY> (deel 2), geraadpleegd op 15 december 2017).

vlak' in hebben gepraat.³⁹ Toch lijkt dat onwaarschijnlijk. Vermoedelijk heeft Spier vanaf het moment dat hij in 1939 een relatie aanging met Hertha Levi lange tijd celibatair geleefd. Abel Herzberg geeft bijvoorbeeld aan van Spier zelf te hebben vernomen dat hij zijn vriendin in Engeland zeker twee jaar trouw is gebleven.⁴⁰ Ook is er na het wereldwijde succes van Hillesums dagboeken, bijna veertig jaar na Spiers (en Hillesums) overlijden, ruim de tijd geweest om gevoelige of pijnlijke informatie over Spier naar buiten te brengen. Dit is niet gebeurd: tot op heden zijn er geen 'MeToo-verhalen' over de psychochiroloog uit Berlijn in de openbaarheid gekomen, hetgeen niet wegneemt dat zulke verhalen er wel kunnen zijn geweest.⁴¹ Tegelijkertijd is het óók waar dat Spier met een aantal van zijn cliënten het *ringen* (worstelen) beoefende, dat hij vrouwen geregeld liefkozend aanraakte en omarmde – ook buiten de therapeutische setting –, dat hij zich veel vrijheden veroorloofde met Hillesum en de relatie met haar intiem liet worden, en Hertha Levi hiervan niet op de hoogte heeft gebracht.

Hoe dan het zo plastisch geschetste beeld van Spier als goeroe te interpreteren?

4.2.1 *Spier bezit charisma*

Allereerst is er de vraag: wat is een goeroe eigenlijk? Volgens de Van Dale is een goeroe een godsdienstonderwijzer, leermeester, gezaghebbende, leider. In zijn studie *Goeroes en charisma: Het riskante pad van leraar en leerling* (2006) formuleert André van der Braak, die zelf jarenlang volgeling was van de inmiddels omstreden Andrew Cohen, het specifiekere. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is een goeroe in het Westen een soort leermeester die claimt "een rechtstreeks contact met een hogere of 'eigenlijke' werkelijkheid" te hebben.⁴² Daardoor

³⁹ Walvis, 'Etty Hillesum hield dagboeken bij', 5 (zie citaat in § 2.1). Het is moeilijk om de getuigenis van Van Wermeskerken op waarde te schatten. Zij was anno 1942 al kritisch op Spier. Dit blijkt uit een notitie van Hillesum, waaruit eveneens blijkt dat Spier een psychologische verklaring had voor Van Wermeskerkens kijk op hem: "[Spier] zei o.a.: Im Grunde sind solche Menschen doch verdorben. En wel hierom, omdat ze het zwaartepunt op het seksuele leggen en dat als middelpunt v.h. leven zien en onder die gezichtshoek ook hun medemensen beoordelen. En hij heeft gelijk, dat men dat een zekere verdorvenheid kan noemen. Ik begrijp nu ook, dat zo een vrouw er toe komt tegen iemand als S. te zeggen: Hallo Bubi, Du bist doch eigentlich ein Biest. Dat is hij ook, vanuit haar gezichtshoek gezien, waar alle verdere horizonnen verdekt zijn en het centrum alleen maar die ongelukkige phallus is" (Hillesum, *Het Werk*, 334 (3 april 1942)).

⁴⁰ Abel J. Herzberg, 'Esther Hillesum: In memoriam', *Literama*, 26 mei 1982: "Na de oorlog hoopt hij [Julius Spier] met haar [Hertha Levi] te trouwen en inmiddels zal hij haar trouw blijven in volledige zin. Dat is hij trouwens al een tweetal jaren geweest." Vergelijk Anoniem, 'Amor fati', 12: "Hij is haar jarenlang trouw gebleven, hij heeft jarenlang, zoals hij zelf vertelde, kuis geleefd."

⁴¹ MeToo, of #MeToo, is sinds oktober 2017 het sociale media begrip waarmee iemand aangeeft met seksuele intimidatie of aanranding geconfronteerd te zijn geweest.

⁴² André van der Braak, *Goeroes en charisma: Het riskante pad van leraar en leerling*, Haarlem: Altamira-Becht, 2006, 15. In Nederland heeft het begrip goeroe bekendheid gekregen door nieuwe religieuze bewegingen zoals de Transcendente Meditatie van Maharishi Mahesh Yogi (1918–2008), de Hare Krishna van A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada (1896–1977) en de beweging rondom Bhagwan Shree Rajneesh (Osho, 1931–1990) (Jan van der Lans, *Volgelingen van een goeroe: Hedendaagse religieuze bewegingen in Nederland*, Baarn: Ambo, 1981).

beschikt deze leraar over “een innerlijke of geopenbaarde waarheid”, welke hij kan “overdragen op zijn leerlingen”.⁴³

Er zijn uiteenlopende academische studies verricht naar goeroes en naar charisma.⁴⁴ Veel hiervan voert terug naar *Wirtschaft und Gesellschaft* (tussen 1921 en 1922 in vier delen en onder afzonderlijke titels gepubliceerd), waarin Max Weber (1864–1920) het begrip ‘charismatisch leiderschap’ onderzoekt. Een charismatisch leider zou iemand zijn die zich vanwege zijn uitzonderlijke, bovennatuurlijke kwaliteiten of krachten (charisma) onderscheidt van zijn medemens en als gevolg van diezelfde kwaliteiten door mensen betrekkelijk gemakkelijk als een (spiritueel) leider wordt geaccepteerd. Echter, Webers wisselende behandeling van charisma heeft, zeker in samenhang met de receptiegeschiedenis van zijn werk, bijgedragen aan verschillende, soms tegenstrijdige interpretaties van charisma.⁴⁵

In *Goeroes en charisma* stelt Van der Braak dat elke goeroe minstens twee eigenschappen heeft. Ten eerste verkondigt een goeroe een “revolutionaire heilsboodschap” waarmee hij zich “tegen de gevestigde traditie” keert, ten tweede trekt hij “een schare van leerlingen aan die zich aan hem overgeven vanwege zijn charisma”.⁴⁶ Charisma wordt, aldus Van der Braak, op verschillende manieren gebruikt en uitgelegd. Tegenwoordig bedoelt men er gewoonlijk een persoon met een “bijzondere uitstraling” mee, zonder dat deze uitstraling zich verder laat definiëren.⁴⁷ Volgens de essentialistische interpretatie van charisma is het charisma van een goeroe verbonden aan diens unieke, ondefinieerbare (mystieke, mysterieuze) eigenschappen. Daarentegen ziet een constructivistische interpretatie het charisma van een goeroe als iets dat het gevolg is van projecties van de volgelingen op de goeroe en de interactie tussen de goeroe en zijn volgelingen.⁴⁸

Julius Spier had volgens verschillende getuigenissen ontegenzeggelijk charisma. Hij leek iets uit te stralen; men voelde zijn aanwezigheid en ervoer hem als een inspirerend persoon. Daarbij was er ook sprake van adoratie door vrouwen zoals Adri Holm, Henny Tideman, Gera Bongers en Etty Hillesum. Zij nodigden anderen uit om kennis te maken met Spier en stelden voor dat zij ook hun handen door hem zouden laten analyseren. Spiers relatie met hen liet genoeg ruimte voor ieders eigen projecties op en dromerijen met betrekking tot de leermeester.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Zie onder meer David Aberbach, *Charisma in politics, religion and the media: Private trauma, public ideals*, Houndsmill / London: MacMillan, 1996; Lorne L. Dawson, *Comprehending cults: The sociology of new religious movements*, Oxford / New York: Oxford University Press, 2006; Weston La Barre, *Culture in context*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1980, 37-92, 269-275; Len Oakes, *Prophetic charisma: Psychology of revolutionary religious personalities*, (Sara Hamilton-Byrne, voorwoord), New York: Syracuse University Press, 1997; Anthony Storr, *Feet of clay: Saints, sinners, and madmen*, New York: Simon & Schuster, 1997.

⁴⁵ Zie bijvoorbeeld Roy Wallis, ‘Charisma and explanation’, in: Eileen Barker, James A. Beckford & Karel Dobelaere (redactie), *Secularization, rationalism and sectarianism: Essays in honour of Bryan R. Wilson*, Oxford: Clarendon Press, 1993, 167-179.

⁴⁶ Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 16.

⁴⁷ Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 26.

⁴⁸ Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 27.

Rond een spiritueel leider formeert zich vaak een exclusieve groep, waarin soms dwingende regels en sterke machtsstructuren spelen. Sinds de jaren zeventig zijn in relatie tot goeroes allerlei excessen naar buiten gebracht. Deze uitwassen – variërend van de zelfmoord van bijna duizend volgelingen van de Amerikaan Jim Jones, leider van de Peoples Temple, tot de mishandeling van een vrouw door de Nederlandse sekteleider Razob – zijn, aldus Van der Braak, het gevolg van ongezonde relaties van charismatische leermeesters met hun leerlingen.⁴⁹

Rondom Spier heeft zich eveneens een groep gevormd, de Spierclub. Binnen deze groep was Spier een vriend en een leermeester die kennelijk innerlijke waarheid ervoer en inspirerend was, maar geen absolute waarheid claimde.⁵⁰ Evenmin was hij een autoritaire figuur die op manipulatieve wijze mensen naar zijn hand zette.

De laatste twee jaar van zijn leven raakte Spiers denken doordrongen van een sterk christelijke component. Toch bracht hij niet bepaald een revolutionaire heilsboodschap. Er waren indertijd allerlei religieuze, esoterische stromingen in Duitsland (en Nederland) waar Spier bekend mee was of over gehoord zal hebben, zoals de Oxfordbeweging, de Theosofische Vereniging, de Christengemeenschap, *Neugeist* (New Thought), Christian Science en de Mazdaznan-beweging.⁵¹ Met zijn denken past Spier in deze religieuze tijdsgeest. Wat het handlezen betreft keerde hij zich tegen de gangbare opvattingen en praktijken en ontwikkelde hij de psychochirologie. Door middel van zijn handleeskundige, psychologische kennis en levenswijsheid hielp hij mensen en spoorde hen aan tot zelfontplooiing, voor zover dit binnen hun bereik lag. Ondanks de vernieuwing die Spier de handleeskunde bracht, was hier geen sprake van een revolutionaire heilsboodschap.

Van der Braak bespreekt in zijn studie het scenario van uiteindelijk slechts één nastrevenswaardige goeroe-volgeling (spiritueel leraar-leerling) relatie. Dit is de relatie waarin de “uitwisseling van eros”, anders gezegd “wederzijds vertrouwen of zelfs liefde”, centraal staat en waarbij in het meest gunstige geval de spiritueel leermeester de leerling “tot zijn eigen niveau” optilt en ernaar streeft “om door de leerling overtroffen te worden”.⁵² Deze omschrijving lijkt op Spier van toepassing. Als psychochiroloog achtte Spier liefde essentieel. “Man kann keinen gestörten Menschen ohne Liebe heilen”, meende hij en verweet psychoanalytici “gebrek aan

⁴⁹ Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 53-60; Aleid Schilder, *Spiritueel misbruik: De gevaren van goeroes, paragnosten en sekten*, Baarn: Ten Have, 2009, 102-109.

⁵⁰ Zie § 7.3-4. Vergelijk JWR in gesprek met Ruth Busse-Spier: “Als ik het [dagboek van Etty Hillesum] lees denk ik: ja dat is hem, dat is mijn vader. Zij schildert hem zoals hij was. Wat ik wel een beetje betreurt is dat hij zo nu en dan overkomt als een soort goeroe. Maar hij was geen goeroe, geen man die boven alles troonde, die zei ‘kom tot mij’.”

⁵¹ Voor zulke beweging in Duitsland zie bijvoorbeeld Corinna Treitel, *Science for the soul* (2004). Voor Nederland zie S. Hofstra, ‘De nieuwere religieuze bewegingen in ons land’, *Mensch en Maatschappij* 3(7), 1927, 519-543, en zie de bronnen waaruit Etty Hillesum en Henny Tideman citeerden, die sterk christelijk van aard waren en met name bij Hillesum “een absolute vorm van geweldloosheid” droegen (Van den Brandt & Nissen, *Veel mooie woorden*, 133).

⁵² Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 145.

liefde voor de mens”.⁵³ Dat het traject van een psychoanalyse mensen jarenlang iedere dag een uur kostte, vond hij erg. Het zou hen “ongeschikt voor de samenleving” maken.⁵⁴ Zelf bood Spier degene die voor therapie bij hem kwam een gevoel van acceptatie en perspectief, waardoor de hulpzoekende kon ontspannen en op zichzelf kon leren reflecteren. De dagboeken van Etty Hillesum en de aantekeningen van Leonie Snatager getuigen van het persoonlijke groeiproces dat hierdoor op gang kwam.⁵⁵

Als gevolg van haar opvoeding, zo beseftte Snatager, was zijzelf een moeilijk persoon in de omgang geworden. Spier was de eerste bij wie ze zich op haar gemak voelde. Doordat hij haar in haar beleving onvoorwaardelijk nam zoals zij was en haar het vertrouwen schonk dat zij in wezen goed was, had hij een enorm bevrijdende, helende invloed op haar.

Ook Adri Holm onderging een verandering als gevolg van het contact met Spier. Snatager was hiervan op de hoogte. Tot Snatagers verrassing behield Spier oprecht interesse voor Holm. “Hij heeft haar toch heelemaal gevormd, kent haar waarschijnlijk beter dan zij zichzelf kent”, schreef ze, maar evengoed “staat hij daar vol werkelijke belangstelling naar haar te luisteren”.⁵⁶ Achteraf begreep ze hoe dit kwam. Spier had Holms “belemmeringen” kunnen wegnemen, maar wist net zo min als Holm hoe zij zonder haar belemmeringen zou zijn; wie Holm werkelijk was, was voor Spier “even nieuw, onbegrijpelijk, als voor Adri zelf”.⁵⁷

Met andere woorden, Spier was een charismatische, handlezende, spiritueel georiënteerde psychotherapeut die zoekenden een tijdlang op hun levenspad begeleidde. “Spier will ratsuchenden Menschen den Sinn des Lebens aufzeigen”, legde de journalist Hans Ratonek al in 1931 uit,

er will sie mit ihrer schicksalhaften Bestimmung versöhnen. Nicht Ereignisse kündigt er, nur Erlebnisse, nicht die Zukunft, sondern Vergangenes und Gegenwärtiges sagt er an. Er will praktische Lebenskunde in förderndem, erziehlichem Sinne treiben.⁵⁸

Spier leerde mensen te aanvaarden wat buiten hun eigen invloedssfeer lag en stimuleerde hen te veranderen wat te veranderen viel. Jonge vrouwen à la Hillesum, Snatager, Holm,

⁵³ Hillesum, *Het Werk*, 154 (21 november 1941). Vergelijk Storr, *Feet of clay*, 86: “Whereas Freud kept his patients at a distance by putting them on a couch and sitting behind them, Jung preferred to sit face-to-face with his patients and relate to them in a human, more ordinary fashion.” Storr beschouwt Jung als een man met goeroe-achtige kenmerken (Storr, *Feet of clay*, 83-105).

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Kopieën van een klein gedeelte van de dagboek/therapieaantekeningen van Leonie Snatager zijn in 2008 aan het EHOC geschonken (Nagel, ‘Vriendschap en therapie’, 208-209). De volledig bewaarde serie aantekeningen is pas in 2016 beschikbaar geworden voor Judith Koelemeijer in verband met de biografie over Etty Hillesum waar zij aan werkt (archief Bernard Penney). Het gedeelte dat betrekking heeft op de briefwisseling met Spier heb ik kunnen inzien.

⁵⁶ Brief (beter: dagboekantekeningen) van Leonie Snatager aan Julius Spier, 3 juni 1942 (archief Bernard Penney).

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Hans Ratonek, ‘Hände Sprechen: Besuch bei einem berühmten Psychochirologen’, *Neue Freie Presse* (Wenen), 4 maart 1931.

Tideman, Bongers en De Jonge laafden zich aan Spiers levenslust en levenswijsheid. Om die reden verkeerden ze graag in zijn nabijheid.

4.2.2 *Spier claimt over ‘magnetische krachten’ te beschikken*

Uit meerdere getuigenissen blijkt dat Spiers charisma samenhang met de aan hem toegeschreven sterke intuïtie en zijn mediamieke vermogen. Spier maakte vaak de indruk iemand geheel te doorzien en zou via de bestudering van iemands handen in staat zijn geweest om een psychisch vormende gebeurtenis uit het leven van die persoon te achterhalen. Daarnaast hebben meerderen Spiers uitstraling aan den lijve ondervonden. Zo vertelt Dicky van de Heuvel-de Jonge in antwoord op de vraag van Jan Willem Regenhardt of zij Spiers aantrekkingskracht heeft ervaren:

Nou het was eigenlijk meer (...) iets wat van hem uitging. Golven die van hem uitgingen om een ander warmte te geven. Aantrekkingskracht is naar je toe trekken. (...) Dat was het niet. Het was meer uitstralen dan aantrekken.⁵⁹

Ook al sprak Spier publiekelijk nauwelijks over zijn paranormale vermogen, hij was zich terdege bewust van wat hij als zijn magnetiserende, helende gave beschouwde. “Ich bin sehr mit meinem Gedanken bei Ihnen und hoffe, das Sie es gestern, dem ersten Tag nach dem Eingriff schon gespürt haben” schreef hij aan een vriendin in Berlijn nadat zij een, vermoedelijk medische, ingreep had ondergaan.⁶⁰ “Sie wissen doch, dass meine magnetischen Kräfte jede Entfernung überbrücken?” volgde er achteraan en: “Ich sende sie Ihnen jetzt am laufenden Band zu!”⁶¹ Aan Leonie Snatager liet hij begin juli 1942 weten, toen de therapie per post verliep: “Es tut mir leid, dass Sie bei dieser Art der Arbeit nichts oder wenig von meinem Fluidum, meiner Wärme, merken.”⁶² Jaren eerder had hij iets dergelijks geschreven aan Jet Rümke-Everts, een vriendin die hij in 1934 had leren kennen en erg graag mocht. Na ontvangst van een brief van Rümke-Everts die hem raakte, liet Spier haar weten in haar nabijheid te willen zijn. Hij had haar stil in zijn armen willen nemen, schreef hij, om de kracht, die hij zich bij haar gewaar was, in haar te laten stromen (“und du von meinem Kraft, die ich so spüre, wenn ich bei dir bin, einströmen zu lassen”).⁶³

De uitdrukkingen ‘magnetische kracht’, ‘fluidum’ en ‘kracht laten stromen’ doen denken aan de leer van het dierlijk magnetisme van Franz Anton Mesmer (1734–1815). In 1778 bracht

⁵⁹ JWR in gesprek met Dicky van de Heuvel-de Jonge.

⁶⁰ Brief van Julius Spier aan Annamarie Mommsen, 23 maart 1939 (archief Ruth Busse-Spier).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Brief van Julius Spier aan Leonie Snatager, 4 juli 1942 (archief EHOC, Middelburg). Vergelijk § 7.4.3.

⁶³ Brief van Julius Spier aan Jet Rümke-Everts, 26 oktober 1935 (archief Paulien Bom-Bos). Jet Rümke-Everts had op 9 oktober 1934 een consult gehad met Spier. Deze ontmoeting groeide uit tot een vriendschap, waarin Rümke-Everts Spier af en toe hielp bij de organisatie van consulten of een cursus (JWR in gesprek met Jet Rümke-Everts; Bijlage 1, tabel 2).

deze Duitse arts Parijs in de ban van zijn nieuwe heilmethode, waarna het 'mesmerisme' zich over Frankrijk, Duitsland, Nederland, Engeland en Amerika verspreidde.⁶⁴

Mesmer ontwikkelde zijn leer in de tijd van de ontdekkingen over het elektromagnetisme. Alles in Mesmers universum was doordrongen van een onzichtbaar 'dierlijk magnetisch fluïdum'. Ziekten zouden het gevolg zijn van obstakels in het lichaam, waardoor dit magnetisch fluïdum niet meer vrijuit door het lichaam kon stromen. Om weer gezond te worden, moesten die obstakels dus worden weggenomen; de balans moest worden hersteld. Vanuit deze gedachte praktiseerde Mesmer verschillende heilmethoden. Het principe bestond eruit dat een persoon (zoals Mesmer zelf), of een speciale, grote houten tobbe (een *baquet*) opgeladen werd met magnetisch fluïdum. In zo'n tobbe lagen sterke magneten, glasscherven, zwavel, stukjes ijzer en flessen met water. Aan de tobbe waren ijzeren staven bevestigd. Door middel van strijkbewegingen zou Mesmer de inhoud van de *baquet* hebben opgeladen met magnetisch fluïdum. De veronderstelling was dat het surplus aan fluïdum uit hemzelf, of uit de tobbe (via een ijzeren staaf die de zieke moest aangrijpen), zou overstromen naar de zieke. Dit toegestroomde fluïdum zou het fluïdum in de zieke in beweging brengen, waarna de natuurlijke balans in diens lichaam zich zou herstellen. De meest wonderlijke taferelen vonden als gevolg van Mesmers behandelingen plaats. Mensen vielen flauw, kregen een stuipaanval, werden warm, gingen braken of raakten in een somnambule toestand.

Ondanks de kritiek op Mesmers theorie en het niet wetenschappelijk kunnen detecteren van het fluïdum, vond de heilpraktijk van Mesmer in de samenleving zijn weg. In het begin van de negentiende eeuw werd er aan vijftien Duitse universiteiten onderwijs gegeven over het dierlijk magnetisme.⁶⁵ Artsen en niet-artsen begonnen te werken met somnambules, mensen die een 'magnetische slaap' waren gebracht en vanuit die toestand op vragen antwoorden konden geven en waarvan is gemeld dat zij soms paranormale indrukken kregen. Vanuit het mesmerisme werd onder andere hypnose herontdekt en medisch toegepast. Freud en later Jung volgden hierover colleges in Parijs. Tegen de tijd dat Julius Spier zijn praktijk begon, waren magnetisme, fluïdum en helende krachten onder brede lagen van de bevolking bekend. Ook Hillesum kende deze begrippen.⁶⁶

Hillesum vond Spier fysiek vaak niet aantrekkelijk. Via hun beider lichamen uitdrukking geven aan wat ze voor elkaar voelden, lukte wat haar betreft lang niet altijd. Daardoor was ze bijna "altijd treurig" wanneer zij en Spier elkaar "weer eens genaderd" waren.⁶⁷ Spiers handen waren echter een ander verhaal. Veel van haar lichamelijke klachten verdwenen onder zijn

⁶⁴ Ellenberger, *The discovery of the unconscious*, 57-69; Hanegraaff, *New Age religion and western culture*, 430-435; Hulspas & Nienhuys, *Tussen waarheid & waanzin*, 264-265; Bertrand Meheust, 'Animal magnetism / Mesmerism', in: Hanegraaff, *Dictionary of gnosis & western esotericism*, 75-82; Vijselaar, *De magnetische geest*, 21 en verder.

⁶⁵ Vijselaar, *De magnetische geest*, 177.

⁶⁶ Hillesum, *Het Werk*, 190 (14 december 1941), 332 (2 april 1942), 353 (22 april 1942), 371 (29 april 1942), 450 (19 juni 1942), 461 (23 juni 1942). Vergelijk Ria van den Brandt, "'... eine magnetische Kraft...': Etty Hillesum en Charles Alexander Eastman', in: Van den Brandt & Nissen, *Veel mooie woorden*, 299-303, 301.

⁶⁷ Hillesum, *Het Werk*, 361 (25 april 1942).

aanrakingen, zoals op dinsdag 28 april 1942 gebeurde. Vanwege een aanhoudend raar gevoel in haar buik en de ervaring dat Spiers handen een heilzame werking op haar hadden, kan het zijn dat Hillesum met haar lichamelijk klacht naar Spier is toegegaan. Spier legde in elk geval die middag zijn warme hand op haar blote buik. 's Avonds aan de telefoon vertelde ze hem: "Ist das nicht schön eigentlich, ich fühle mich krank, die ganze Woche schon, körperlich krank, aber sobald ich bei Dir bin oder mit Dir rede, bin ich vollkommen gesund und fühle mich gesund."⁶⁸

De volgende dag schreef Hillesum over hetzelfde gebeurtenis. Aansluitend gaf ze aan dat ze zich "zo raar en zo duizelig" voelde, maar daarachter "gesammelte Kraft" ervoer; ze was "van anderen zo zwaar en gespannen" maar in haar hoofd "zo licht".⁶⁹ Waren Hillesums gevoelens een gevolg van de 'energie' die Spier de middag ervoor op haar had overgedragen? Had hij met zijn 'helende' handen iets in haar teweeggebracht wat doorwerkte? Hillesum registreerde meer vergelijkbare ervaringen. Zo noteerde ze in december 1941 dat de "hele warmte van zijn [Spiers] wezen" haar een hele dag had omvat.⁷⁰ En in juni 1942 gaf ze aan dat Spiers handen "voortdurende warmtegeleiders van tederheid" waren, niet van het lichaam "maar van de ziel".⁷¹

Hillesums ervaringen staan niet op zichzelf. Leonie Snatager werd in het contact met Spier eveneens bepaalde gevoelens gewaar. Dit blijkt uit haar aantekeningen over de wekelijkse sessie van maandag 12 mei 1942. Ze hadden geworsteld, waarna zij tegen Spier aan was gaan liggen en hij was gaan praten. Plotseling had Snatager begrepen wat er feitelijk gebeurde. Spier was een man die haar, zoals zij het noemde, "bevruichte":

Dat wat in hemzelf zit, giet hij in die vorm dat ik het op kan nemen, dat het op mij past. En ik sta er met mijn geheele wezen voor open. Maar mijn geheele wezen zijn niet alleen mijn ooren, die woorden opvangen, nee, mijn heele wezen is ook mijn heele lichaam, dat heelemaal ingesteld kan zijn op een stom, woordeloos, in zich opnemen van kracht, van vormgevende kracht.⁷²

Niet alles hoefde met woorden gezegd te worden, begreep Snatager op dat moment. Ze had zich gevoeld "als een wezen met duizenden zuignapjes" dat gulzig alle toegevloeide kracht in zich opnam.⁷³ Vanuit een groot reservoir verdeelde deze energie zich in haarzelf en kon het de vorm aannemen van innerlijke stabiliteit.

⁶⁸ Hillesum, *Het Werk*, 370 (29 april 1942).

⁶⁹ Hillesum, *Het Werk*, 371 (29 april 1942). Eerder die week klaagde Hillesum over haar buik en weet ze haar "merkwaaardige gedrag" van de avond ervoor aan haar op handen zijnde menstruatie (Hillesum, *Het Werk*, 355 (22 april 1942)). Hillesum had een driewekelijkse cyclus. Vooral de week voorafgaand aan het vloeien had ze sterk last van lichamelijke ongemakken en stemmingswisselingen. Normaliter was ze een week later weer in haar gewone doen (Van den Brandt, 'Is dat alleen maar die maandelijkse buik?', 62-67).

⁷⁰ Hillesum, *Het Werk*, 181 (11 december 1941).

⁷¹ Hillesum, *Het Werk*, 466 (23 juni 1942).

⁷² Brief van Leonie Snatager aan Julius Spier, 13 mei 1942 (archief Bernard Penney).

⁷³ *Ibidem*.

Hoe deze ervaring van overdracht van een ongedefinieerde kracht te duiden? Is er een overeenkomst met datgene wat Hillesum gewaar werd toen haar klachten verdwenen op die laatste woensdagmiddag van april 1942? Of met de keer in december 1941 toen Spiers warmte haar een dag lang had omvat? En zijn dergelijke ervaringen van Hillesum en Snatager vergelijkbaar met de ervaringen van discipelen in het contact met hun goeroe?

In *Goeroes en charisma* vertelt André van der Braak dat op het moment dat hij “volmondig ‘ja’ zei” tegen Andrew Cohen, hij de ervaring had letterlijk één te worden met Cohen:

Hoewel er geen homo-erotische component in het spel was, kan ik deze ervaring toch alleen maar stamelend overbrengen via begrippen van de romantische liefde. Wanneer ik in zijn ogen keek, verdronk ik in een poel van liefde en goedheid. Mijn lichaam voelde elektrisch aan en mijn gedachten stopten totaal. De tijd schrompelde ineen tot een allesomvattend nu.⁷⁴

Van der Braak vergelijkt deze ervaring met een blijvende verliefdheid, maar wijdt er verder niet over uit. Toch lijkt hij in het tweede deel van zijn boek erop terug te komen, wanneer hij een parallel trekt met de wijsgeer Socrates (ca. 470-390 v. Chr.). Van der Braak beschouwt Socrates als een goeroe en vertelt in dit verband over een knappe, jonge mannelijke leerling die vol liefde is voor de oude, fysiek onaantrekkelijke Socrates. Zelf heeft de Griekse wijsgeer de aantrekkingskracht tussen een leraar en leerling vergeleken met een magnetisch krachtenveld. Wanneer een magnetische steen (de bron) een voorwerp (leraar) aantrekt, gaat dit voorwerp ook weer andere voorwerpen aantrekken (leerlingen). Volgens Socrates is het niet de leraar die “de ziel van de leerling” aantrekt, maar “de god” (de magnetische kracht die door de gehele werkelijkheid stroomt) die via de leraar aan de ziel van leerlingen trekt.⁷⁵ Zowel de leraar als de leerling zouden in dit proces worden “getransformeerd door eros”.⁷⁶ En Eros, zo heeft Socrates van de zieneres en priesteres Diotima begrepen, is een *daimon*, een schepsel tussen goddelijkheid en sterfelijkheid in, die toegang biedt tot het goddelijke. Als bemiddelaar tussen de goden en mensen zou eros zich meestal als seksueel verlangen voordoen. In wezen is eros een verlangen “om blijvend gelukkig te zijn”, oftewel “een verlangen naar onsterfelijkheid”.⁷⁷

Deze door Van der Braak geschetste goeroe-discipel relatie laat zien dat Socrates in een tijd leefde waarin er niet vreemd werd opgekeken wanneer een jongeling van zijn liefde getuigde

⁷⁴ Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 49-50. Vergelijk de ervaring van Hugh Milne (g. 1948), lange tijd een volgeling van Bhagwan Shree Rajneesh, zoals geciteerd door Oakes, *Prophetic charisma*, 17: “Many people have asked me how a sensible, independent person could be mesmerised by someone like Bhagwan. The answer, as many sanyasis would agree, is that once you had been affected by his energy and experienced the sensation of being touched by it, you knew there was nothing like it, no bliss to compare with it. Once you had experienced it, you had to go back for more, to try and regain that feeling of harmony and being at one with the universe. It is similar to a drug-induced high, except that there is no artificial chemical at work. Bhagwan’s touch could be just as addictive as the strongest drug.”

⁷⁵ Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 115.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Van der Braak, *Goeroes en charisma*, 99, 100.

voor zijn fysiek onaantrekkelijke leraar en waarin eros als een soort wezen wordt opgevat tussen god en mens in. Vanwege de grote culturele verschillen tussen Griekenland ca. 450 v. Chr. versus Frankrijk eind achttiende eeuw is het evenwel lastig om te veronderstellen dat Socrates' magnetisme hetzelfde is als Mesmers dierlijk magnetisch fluïdum. Vanwege even grote cultuurverschillen tussen Socrates' tijd en Nederland in het begin van de Tweede Wereldoorlog, is het een vraag of Snatagers 'zuignapjeservaring' met Spier wel vergelijkbaar is met het zich op elkaar afstemmen van de 'magnetische krachten' tussen Socrates en zijn leerlingen. Oftewel, hadden Socrates' leerlingen 'energie-ervaringen' zoals Hillesum en Snatager die in het contact met Spier ervoeren? Kan het zijn dat Socrates' mannelijke leerling op een vergelijkbare manier was vervuld van liefde voor Socrates als Van der Braak was voor Cohen? Het is niet evident dat het soort energie- en liefdeservaringen van Hillesum, Snatager en Van der Braak parallel lopen met die van Socrates' leerlingen.

Door aan de hand van de studie van Van der Braak naar goeroes en bijzondere ervaringen te kijken – en van daaruit naar Spier en zijn leerlingen –, doemt er een interessante thematiek op. Echter, deze thematiek vereist onderzoek dat de kaders van dit proefschrift, helaas, overschrijdt.

4.2.3 *Het kundalini-perspectief: heeft Spier 'spirituele energie' overgedragen op zijn leerlingen?*

Diverse psychologische, sociologische en aan religie gerelateerde studies over charisma en goeroes hebben buitengewone ervaringen zeker benoemd en soms nadrukkelijk meegenomen in hun uiteenzettingen. Doorgaans worden zulke ervaringen besproken vanuit vooronderstellingen die een grensoverschrijdende (paranormale) component uitsluiten.⁷⁸ Een uitzondering hierop vormt het werkveld van de transpersoonlijke psychologie.⁷⁹ Binnen dit veld maken onderzoekers soms gebruik van begrippen als *shaktipat* en *kundalini*, begrippen die verbonden zijn aan specifieke Indiase tradities en waarbij grensoverschrijdende ervaringen zijn gerapporteerd. *Shaktipat* (Sanskriet, *shakti*, energie, en *pat*, neerdalen) staat voor het overdragen van 'spirituele energie' van de goeroe op de leerling om zo de in de leerling

⁷⁸ Zie onder meer Aberbach, *Charisma in politics, religion and the media*; Oakes, *Prophetic charisma*; Storr, *Feet of clay*. In de constructivistische visie op charisma van de antropoloog Weston La Barre wordt de verklaring voor "allegedly supernatural elements" gezocht in biologische, sociologische en psychologische factoren. "Charisma, that supernatural animal magnetism that seems to stream compellingly from the sacred vatic personage or religious innovator, is really a quite secular circumstance psychologically", aldus La Barre. "The compelling force comes not from the great man as he voices new supernatural Truth: he speaks only to the powerful anticommonsensical fantasy already present in the unconscious wish of each communicant" (La Barre, *Culture in context*, 52). Het 'magische' aspect van charisma koppelt La Barre aan sjamanen en primitieve culturen (La Barre, *Culture in context*, 51 en verder; vergelijk Oakes, *Prophetic charisma*, 26-29).

⁷⁹ Hanegraaff, *New Age religion and western culture*, 50-52.

sluimerende spirituele energie te activeren.⁸⁰ Zo'n energie-overdracht kan een intens spiritueel transformatieproces op gang brengen. Kundalini (Sanskriet, *kunda*, koord of spiraal) komt uit de Indiase kundalini-yogatractie. Volgens de beschrijvingen ligt de 'kundalini-energie' als een slang opgerold onderaan in de stuit. Eenmaal 'gewekt' zoekt deze energie zich via de rug-gengraat een weg naar boven, naar de kruin.

De ervaringswereld van de kundalini kan erotisch zijn gekleurd, zonder dat hierbij sprake hoeft te zijn van lichamelijk contact. Het kan iemands seksualiteit sterk intensiveren, maar kan ook tot een (tijdelijk) celibatair leven leiden met mystiek gekleurde, spiritueel-erotische ervaringen. De ontwakingsproces van deze persoonlijkheid-transformerende energie kan spontaan gebeuren of bewust zijn opgewekt. En het kan gepaard gaan met intens verwarrende en grensoverschrijdende belevenissen.⁸¹

Jung was met kundalini bekend. Nadat yoga en de chakra's begin oktober 1932 tijdens een seminar van de Psychologische Club in Zürich op het programma hadden gestaan, gaf Jung aansluitend vier lezingen waarin hij een psychologische interpretatie van kundalini-yoga presenteerde.⁸² Volgens Sonu Shamdasani bood kundalini-yoga Jung "a model of something that was almost completely lacking in Western psychology", namelijk een ontwikkelingsmodel van hoger bewustzijn.⁸³ Jung zag kundalini als een autonome kracht die uit het onbewuste opstijgt en verwant is aan de kern van zijn psychologie: het proces van individuatie, het 'worden wie je bent'.

Beschouwd vanuit dit kundalini-perspectief zou men kunnen denken dat Spier een spiritueel ontwakingsproces op gang heeft gebracht bij Hillesum en Svatager. Het worstelen (*ringen*) en aanwenden van magnetische kracht zouden verband kunnen houden met *shaktipat*. Voorzichtigheid is bij zo'n gedachtegang wel geboden. Het oproepen van spirituele ervaringen door middel van energie-overdracht is een onontgonnen terrein, ook binnen de transpersoonlijke

⁸⁰ Yogi Amrith Desai, 'Kundalini yoga through shaktipat', en Paul Zweig, 'Shaktipat', in: John White (redactie), *Kundalini, evolution and enlightenment*, St. Paul, MN: Paragon House, 1979, 69-75, 172-183.

⁸¹ Over kundalini zie onder meer Bonnie Greenwell, *Koendalini en transformatie*, (Rudi Jansma, vertaling), Deventer: Ankh-Hermes, 1993; Richard House, "'Psychopathology", "psychosis" and the kundalini: Post-modern perspectives on unusual subjective experience', in: Isabel Clarke (redactie), *Psychosis and spirituality: Consolidating the new paradigm*, Chichester, West Sussex: Wiley InterScience, 2010, 89-97; Peter Kampschuur & Ad van Beekhoven, *Spiritualiteit en energie: De kundalini-kwestie*, Rotterdam: Synthese, 2009; Penny L. Kelly, *The evolving human: A true story of awakened kundalini*, San Jose / New York: Authors Choice Press, 2001; Olga Louchakova & Arielle S. Warner, 'Via kundalini: Psychosomatic excursions in transpersonal psychology', *The Humanistic Psychologist* 31(2-3), 2003, 115-158; Lee Sannella, *The kundalini experience: Psychosis or transcendence?*, Lower Lake, CA: Integral Publishing, 1992; Steve Taylor, 'Energy and awakening: A psycho-sexual interpretation of kundalini awakening', *The Journal of Transpersonal Psychology* 47(2), 2015, 219-241; White, *Kundalini, evolution and enlightenment*. Interessant vanuit een andere optiek, namelijk in verband met de vraag hoe de 'oosterse' kundalini naar het westen is gekomen, is het essay over de 'goeroe' en magiër Aleister Crowley (Edward Alexander Crowley, 1875-1947) van Gordan Djurdjevic, 'The Great Beast as a tantric hero: The role of yoga and tantra in Aleister Crowley's magick', in: Henrik Bogdan & Martin P. Starr (redactie), *Aleister Crowley and western esotericism*, Oxford: Oxford University Press, 2012, 107-140.

⁸² Jung, *The psychology of kundalini yoga*, 3 en verder.

⁸³ Shamdasani, 'Introduction: Jung's journey to the East', xxiv. Vergelijk Greenwell, *Koendalini en transformatie*, 191-193.

psychologie.⁸⁴ Overigens is het onbekend of Spier via Jung of anderszins van het verschijnsel op de hoogte was.⁸⁵ In elk geval werpt het perspectief van de kundalini op een nieuwe, aanvullende manier licht op de relatie van Julius Spier met respectievelijk Etty Hillesum en Leonie Snatager.⁸⁶

Samenvattend kan worden gesteld dat het gevonden materiaal over Spier uitnodigt om in de queeste naar hem en zijn psychochirologie bevindingen van parapsychologen, hun critici en andere wetenschappers mee te nemen. In het verlengde hiervan zijn studies over charisma en kundalini naar voren gekomen. Dit geheel kan de begripsvorming rond alles wat in de volgende hoofdstukken over Spiers werk en persoonlijkheid wordt gepresenteerd vanuit meerdere perspectieven verhelderen.

⁸⁴ De hoogleraar religiestudies Ann Taves merkt dit onontgonnen terrein op in een bespreking van *Roads of excess, palaces of wisdom: Eroticism & reflexivity in the study of mysticism* (2001) en twee andere studies van Jeffrey J. Kripal. Het probleem van Kripals werk is, aldus Taves, dat het startpunt van zijn onderzoek een persoonlijke, buitengewone ervaring is, die plaatsvond in een Aziatische, religieuze context. Daardoor beschikt Kripal over een andere denkwijze en bijbehorende terminologie. Begrippen als “*shaktipat*, *siddhis*, and *kundalini*”, zo geeft Taves aan, zijn onder westers opgeleide academici grotendeels onbekend (Ann Taves, ‘The power of the paranormal (and extraordinary)’, *History of Religions* 53(2), 2013, 205-211, 208).

⁸⁵ In Nederland is kundalini genoemd in *Het leven van Ramakrishna* (1929) van Romain Rolland (1866–1944) en is het als onderwerp ooit opgenomen in een theosofisch lezingenprogramma (Henri Borel, ‘Een Hindo-heilige der negentiende eeuw’, *Het Vaderland*, 20 juli 1930; Anoniem, ‘Lezingen Theosophische Wereld-Universiteit’, *Haagsche Courant*, 13 oktober 1932). Verder verscheen een Nederlandse vertaling van de kundalini-verhandeling van George S. Arundale (1878–1945): G.S. Arundale, *Kundalini: Een occulte ervaring*, (M.J. de Bosch Kemper, vertaling), Amsterdam: Theosophische Uitgeversmaatschappij, 1938. Mensen hadden waarschijnlijk moeite met het onderwerp. Een recensent liet bijvoorbeeld weten dat hij niets van het boekje had begrepen en het alleen uit respect voor Arundale had uitgelezen (Anoniem, ‘Kundalini: Een occulte ervaring door G.S. Arundale’, *Het Vaderland*, 23 november 1938). Volgens een andere recensent zou kundalini “geen enkel geestelijk aspect” bevatten en diende het nergens anders toe “dan om het seksueel conflict van den auteur aan de kaak te stellen” (v. S., ‘G.S. Arundale. Kundaline [sic]’, *Urania* 33(5/6), 1939, 128).

⁸⁶ Volgens Richard House en Olga Louchakova & Arielle Warner kan onwetendheid over kundalini ertoe leiden dat bepaalde ziekteverschijnselen verkeerd worden gediagnostiseerd (House, “‘Psychopathology’, “psychosis” and the kundalini”, 90-91; Louchakova & Warner, ‘Via kundalini’, 141). Als voorbeeld kan Carl Gustav Jung gelden. Anthony Storr suggereerde dat de periode van Jungs “creative illness” ofwel “mid-life crisis”, een periode die in 1913 na Jungs breuk met Freud aanving, gepaard ging met verschijnselen die erop duiden dat Jung schizofrenie had kunnen ontwikkelen (Storr, *Feet of clay*, 90-91). Indertijd vermoedde Jung zelf hetzelfde (Pilard, ‘C.G. Jung and intuition’, 76, 80). Bezien vanuit het kundalini-perspectief duiden diezelfde verschijnselen erop dat bij Jung de kundalini was ontwaakt.